

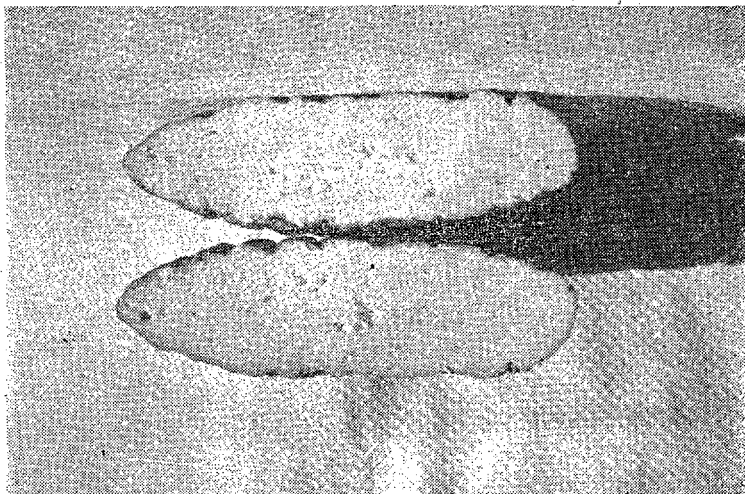
Ing. Matej Markeš, Zagreb
Stručno udruženje mlj. org. FNRJ
Sekcija za Hrvatsku

MLJEKARSTVO U NR HRVATSKOJ

Prema nesistematiziranim pabircima iz starih dokumenata, vrlo malo možemo doznati o proizvodnji i preradi mlijeka kod nas. Vjerojatno je da bi izučavanje povjesne građe koja se odnosi na tu materiju dalo interesantne podatke.

Iz Homerove Odiseje vidi se da su stari Grci, koji se se naseljavali i po našim otocima (Hvar, Korčula i dr.), u davna vremena poznavali proizvodnju sira, pa su to znanje vjerojatno donijeli i u naše krajeve.

Rimski pisac Plinije spominje da je u njegovo vrijeme iz Dalmacije dolazio u Rim dukljanski sir (caseus Docleates) (1).

Sl. 1 — Seljački dimljeni sir iz okolice Zagreba.

(Orig. dr D. Sabadoš)

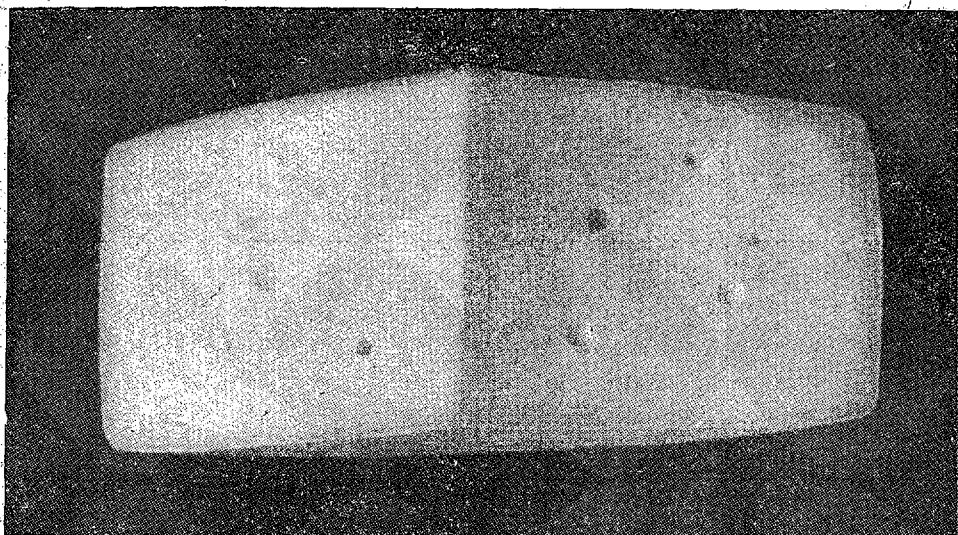
God. 156 prije naše ere spominje se savez ilirskih plemena između rijeke Neretve i Krke. Rimljani su ova ilirska plemena nazivali »Delmati« ili »Dalmati« po glavnom gradu ovog saveza »Delminium« — što na arbanaški znači »pašnjak za ovce« (2).

Stari Slaveni, ratari i stočari, doselivši se u ove krajeve, znali su također proizvoditi sireve, a to svjedoče isti ili slični nazivi za mlijeko i neke mliječne proizvode (sir, maslo) kod svih današnjih slavenskih naroda.

Mnoga stoljeća nakon dolaska Slavena u ove krajeve ispunjena su teškim i gotovo neprekidnim borbama protiv osvajača, koji su provaljivali sa svih strana. O preradi mlijeka u to doba znamo vrlo malo. Tu i tamo, u darovnicama i drugim zapisima, spominju se i mliječni proizvodi, najčešće sir.

Poznato je da su već u XV. stoljeću (1481) žene u košarama na glavi donosile »sirac« na zagrebačko tržište (3).

U pravilima zagrebačkog trgovačkog ceha (1695) spominje se da talijanski trgovci kućare »parmasanskim« sirom po Zagrebu (3), a taj se prodaje u Njemačkoj već god. 1625 (1).

Sl. 2 — Sir trapist

(Orig.: dr D. Sabadoš)

Prerada mlijeka počinje kod nas poprimati šire razmjere u doba stvaranja građanskog društva, odnosno prodiranja kapitalizma, tj. oko polovice prošlog stoljeća. God. 1857. mnoga vlastelinstva imaju svoje mljekare, »koje su već dosegle visok stepen korisnosti i dobroće«. Spominju se, između ostalih, u Zamlaću (kot. Varaždin), u Martijancu, Kuzmincu i Rasinji, zatim u Terezovcu kod Virovitice, pa D. Miholjcu, Valpovu, Vukovaru, Božjakovini, Kerestincu i dr. (4).

God. 1854. objavljuju Gospodarske novine, a 1860. Gospodarski list opis proizvodnje seljačkih sireva (5).

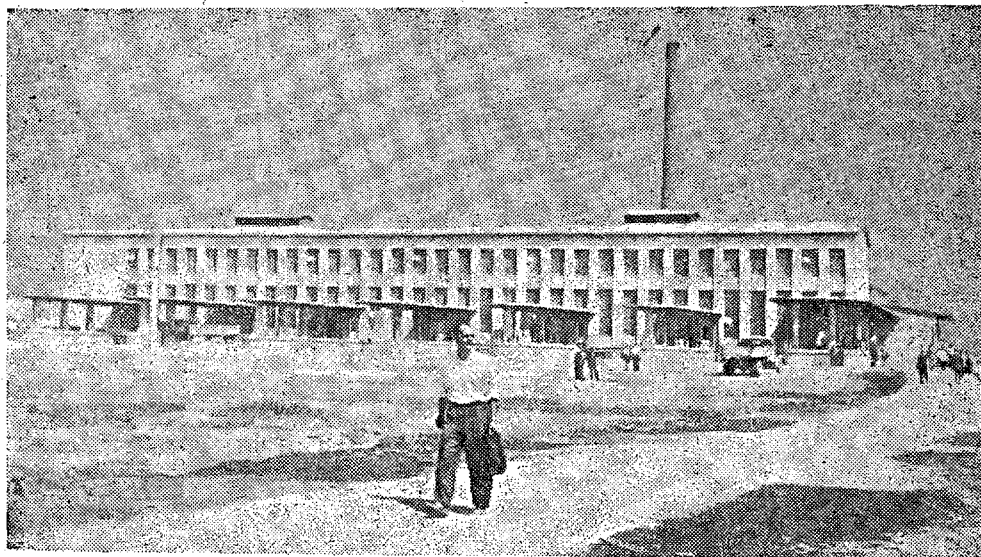
U razdoblju 1866—90. poznati su proizvođači sira ementalca, švajcarskog, edamca i francuskog imperijala: Križevački gospodarski zavod, Gospoštija Bisag, Obed i Jaska, trapistički zavod kraj Karlovca i tvornica Francuza Thinaulia u Varaždinu (4).

God. 1885. osniva se u Križevcima na »Gospodarskom i šumarskom učilištu« prvi mljekarski tečaj, »koji imade svrhu da se u njemu izobrazе ratari teoretički i praktički u svih radnjah racionalnoga mliekarenja ter koji će moći polaziti i sirari službujući kod domaćih vlastelinstva« (6).

Dokora počinju nicati privatne mljekare koje ne dobivaju mlijeko samo s veleposjeda nego ga kupuju od seljačkih domaćinstava. Neke takve mljekare izlažu svoje proizvode na Gospodarskoj izložbi 1906.

Prije Prvog svjetskog rata osnivaju se i prve zadruge koje se bave prometom mlijeka (Antunovac, Petrijevc, Klinča-selo, Skrad, Rječica, Hrastovac, Virovitica, Lokve).

U Zagrebu se tada pojavljuje privatni trgovac mlijekom — Thanhäuser, koji dobiva mlijeko iz okolice Siska. Grad se, naime, u razdoblju od 1870. do 1910. vrlo brzo razvijao. Broj stanovnika u tom razdoblju porastao je od 19.857 na 79.038. Stanovništvo se više ne može opskrbljivati mlijekom samo od neposrednih proizvođača iz najbliže okoline, pa se počinje razvijati organizirana trgovina i tim osjetljivim artiklom.

Sl. 3 — Zagrebačka mljekara

U razdoblju između dva rata izmjenjuju se stagniranja s krizama u poljoprivredi, a to se odrazuje i u mljekarenju.

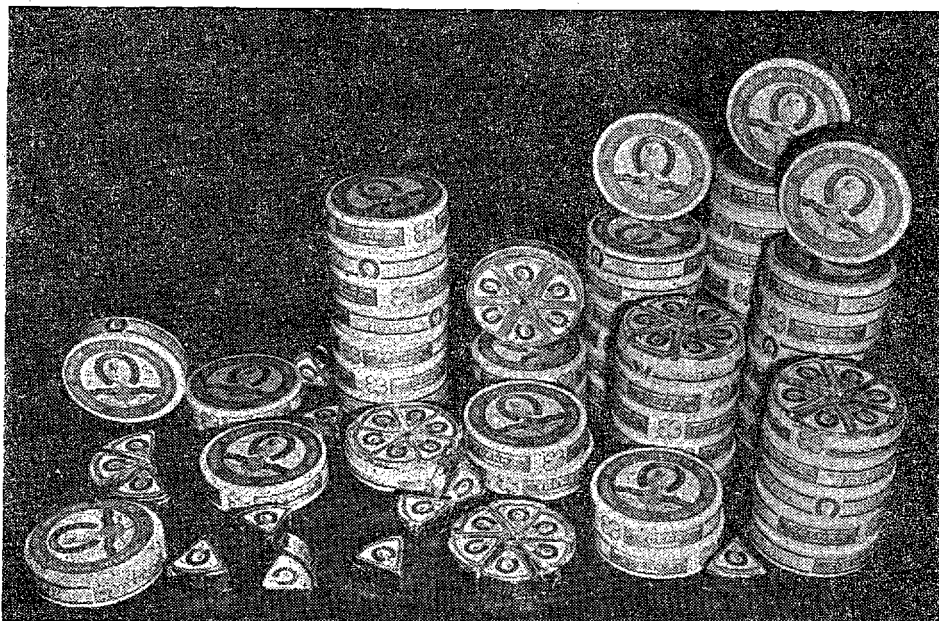
Neposredno poslije rata niču mnogobrojne privatne mljekare u sjevernoj Hrvatskoj. Dok jedne sabiru mlijeko po selima i prodaju ga u svojim prodavaonicama u većim gradovima — prvenstveno Zagrebu — druge se bave proizvodnjom mliječnih proizvoda, koje razašilju ili raznose po čitavoj zemlji.

Nakon ovog časovitog poleta počinje oko 1931. stagnacija i zatim kriza, koja 1934. kulminira u »mljekarskom štrajku« — organiziranom protiv vlasnika mljekara na području bivših kotara Daruvar, Grubišno Polje, Garešnica, Bjelovar i Slav. Brod, gdje su otkupne cijene mlijeka bile najniže, a trgovci plaćali seljacima otkupljeno mlijeko manje novcem, a više »robom«.

U tom razdoblju po selima Hrvatske otkupljuju mlijeko po 2—3, pa i 4 različita vlasnika »mljekara«. Ovi se međusobno bore za plasman mlijeka ili mliječnih proizvoda, pa stoga otkupljuju mlijeko od proizvođača po nepodnosivo niskim cijenama.

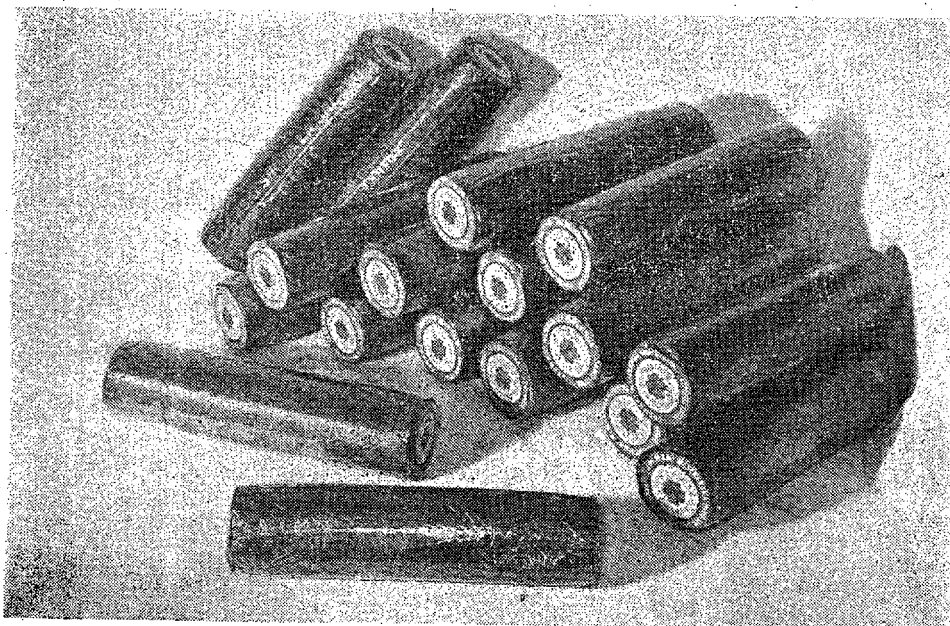
Seljaci se pokušavaju obraniti od takovog izrabljivanja osnivajući proizvođačke mljekarske zadruge, no i tu najčešće slabo prolaze — zbog nedovoljnog investicionog kapitala, nestašice stručne radne snage, makinacija trgovaca, pa i vlasti.

U tom razdoblju niču — i brzo zamiru — mnoge zadruge koje se bave prometom i preradom mlijeka. Spomenut ćemo među njima samo znatnije: Šašincevec (osnovana 1931), Šarampov (1934), Novo Čiče—Ribnica (1935), Rovišće (1933), Silba (1925), Sinj (1924), Sl. Brod (1930), Zelina

Sl. 4 — Topljeni sir

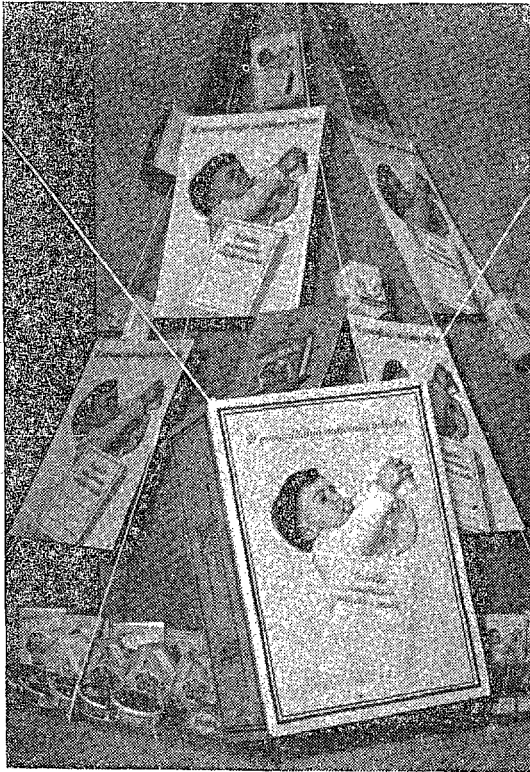
(Orig.: dr D. Sabadoš)

Sl. 5 — Edamac

(Orig.: dr D. Sabadoš)

(1930), Smiljan kod Gospića (1930), Mandaljena kod Dubrovnika (1929), »Samopomoć« u Zagrebu (počela prodajom mlijeka 1923, a otvorila svoju mljekaru u Zagrebu 1926; već tada ima svojih 16 sabirališta te skuplja na dan oko 12.000 lit. mlijeka iz preko 300 sela, od neko 3000 proizvođača.) U Zagrebu se god. 1943. osniva Savez mljekarskih zadruga.

Sl. 6 — Mlijeko u prahu
(Orig.: dr D. Sabadoš)

God. 1933. doprema se mlijeko u Zagreb iz 58 sabirališta — i to prosječno 35.700 litara na dan (7).

God. 1936. pojavljuje se »Gospodarska Sloga« kao intervent između poljoprivrednih proizvođača i trgovaca mlijekom.

Ona osniva god. 1936. Središnju mljekarsku zadrugu u koju se učlanjuju zadružne mljekare iz okolice Zagreba. Iste godine ta se zadruga pretvara u Savez mljekarskih zadruga.

Gospodarska Sloga sklapa godine 1936. ugovor sa 37 vlasnika mljekara o načinu otkupa i cijenama mlijeka. Tim ugovorom utvrđena je najniža otkupna cijena mlijeka 1 d i plaćanje u robi, dok se dotada kupovalo mlijeko po 0,35—0,75 dinara i djelomično plaćalo trgovačkom robom (8).

1937. »Sloga« osniva »Mljekarsku nabavljачku zadrugu« u Zagrebu, u koju se učlanjuju svi »veletrgovci« mlijekom, a i maloprodavači, preko svoje »Zadruga maloprodavača mlijeka« (god. 1930. bilo je u Zagrebu 40—50 prodavaonica mlijeka, 8. X. 1941 ima ih 408).

U to doba Savez mljekarskih zadruga pokušava provesti zabranu »kućarenja« mlijekom. Odraz tzv. »mljekarskog pitanja« pokazuju demonstracije proizvođača mlijeka iz okolice grada u Zagrebu protiv zabrane kućarenja 17. X. 1938. i »za zadružnu prodaju mlijeka« 22. X. 1938.

Tadanja Banska vlast pokušava srediti stanje prometa mlijekom i donosi god. 1938. »Pravilnik o uređenju prometa mlijekom i mliječnih proizvoda na području Savske Banovine«, a 1940. »Pravilnik o uređenju i poslovanju mljekarnica«.

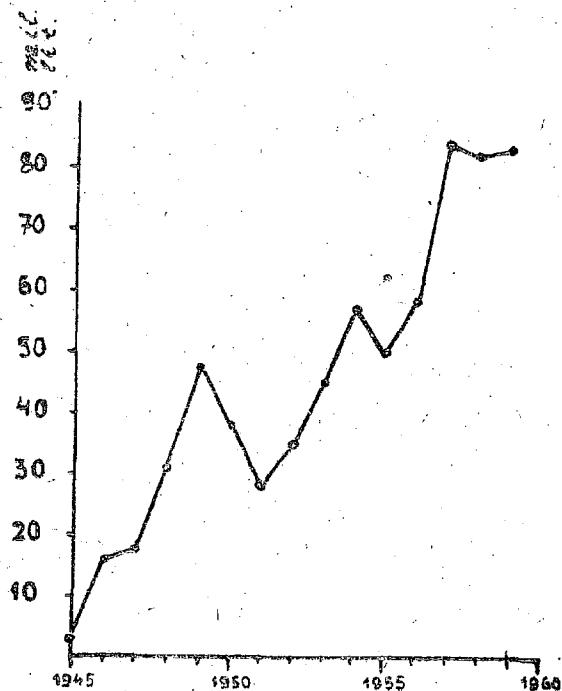
U razdoblju od 1930. do 1939. Zagreb je prilično dobro opskrbljen mlijekom. Dopremljene količine mlijeka bile su u tom razdoblju (8):

god.	000 lit.	god.	000 lit.
1930.	16.766	1935.	20.959
1931.	12.685	1936.	19.652
1932.	13.246	1937.	18.251
1933.	21.100	1938.	18.594
1934.	25.628	1939.	15.510

U doba okupacije obrada i prerada mlijeka u Hrvatskoj naglo opada i posljednji pogoni, uključivo i oni koji su dopremali mlijeko u Zagreb, obustavljaju rad u god. 1943.

Otkup mlijeka u NRH

1945-1959

Graf. 1

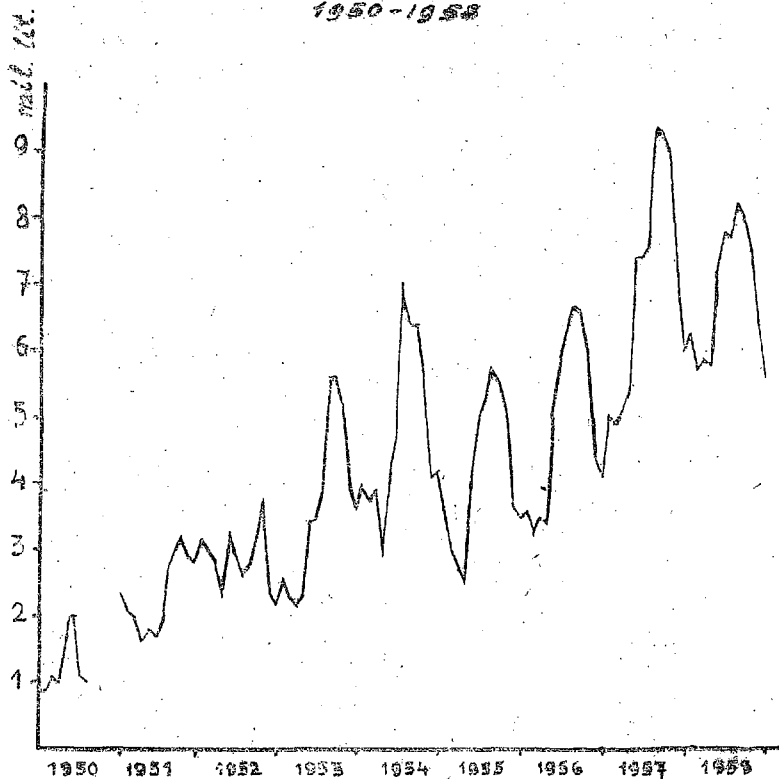
Otkup mlijeka i proizvodnju mliječnih proizvoda iz tog razdoblja ilustriraju slijedeći podaci (9).

	god. 1942.	god. 1943
otkupljeno (000 lit.)	27.853	11.985
za konzum (000 lit.)	10.805	4.785
proizv. sira (t)	576	278
proizv. maslaca (t)	501	154

Odmah nakon Oslobođenja pristupa se ponovnom oživljavanju rada mljekara (18 V. 1945.) isprva isključivo za potrebe bolnica, zatim armije, pa postepeno i drugih kategorija potrošača.

Sezonska varijabilnost otkupa mlijeka u NRH

1950-1958

Graf. 2

Od maja do kraja 1945. obnovljeno je i pušteno u pogon 27 mljekara. Promet im je bio 3,25 mil. litara mlijeka.

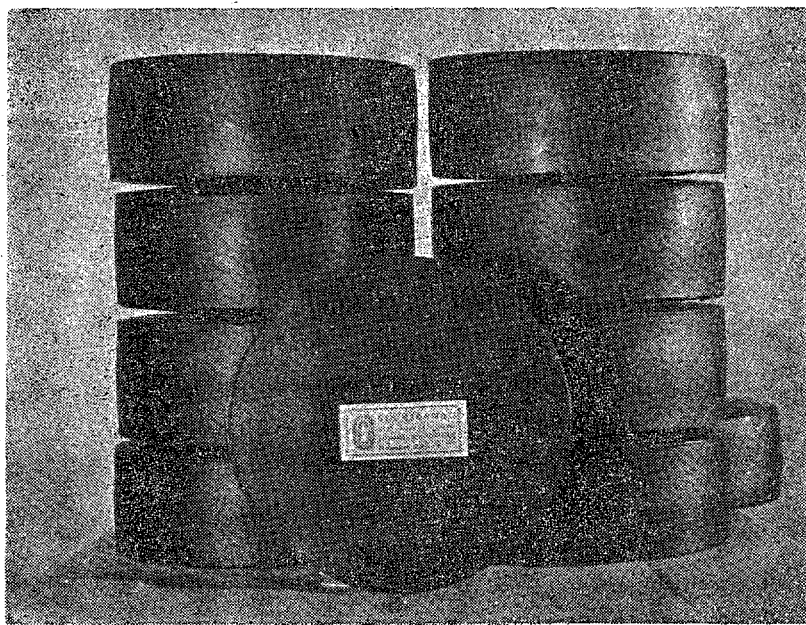
Narednih godina nastavlja se obnova ratom oštećenih i opustošenih pogona, a 1947. vrši se i premještanje nekih postrojenja iz onih mjesta, gdje su radile prije rata po 2—3 mljekare, u druga, gdje je bilo mlijeka, a bez mljekara. Otkup iz godine u godinu naglo raste, kako to pokazuje grafikon 1.

Linija uspona je vrlo strma i prekida se samo god. 1950. i 1951. kao odraz velike suše koja je uništila stočnu krmu i decimirala govedarstvo. Posljednjih godina otkup je ujednačen, zbog preorijentacije poljoprivredne proizvodnje. Sadašnje stanje i razvoj stočarstva na društvenim dobrima daju naslutiti skorašnji daljnji nagli porast tržišnih višaka i organiziranog prometa mlijeka.

Najuočljivije pojave koje prate poslijeratni razvoj mljekarstva u NR Hrvatskoj jesu:

Disproporcije između kapaciteta i odkupljenih količina mlijeka. Prvih godina nakon Oslobođenja obnovljeni stari kapaciteti mogu se upotrebiti tek djelomično, jer su tržišni višci mlijeka mali. God. 1944—52 grade se uz pomoć UNICEFa novi društveni objekti s kapacitetima od 30—120.000 litara. Nakon puštanja u pogon, ovi se iskorišćuju sa 30—40% kapaciteta, pa su god. 1957. bili potpuno iskorišteni. Otada se nameće potreba gradnje novih kapaciteta, lociranih prvenstveno u blizini društvenih poljoprivrednih dobara koja im mogu osigurati potrebnu sirovinu.

Sezonska varijabilnost otkupa, uvjetovana nivoom stočarske proizvodnje i strukturom poljoprivrede, odražuje se u periodičkim sezonskim višcima i manjcima mlijeka i mliječnih proizvoda na tržištu. To se ujedno očituje i u rentabilnosti poslovanja, produktivnosti rada, korištenju kapaciteta i cijenama. Priloženi grafikoni 2 prikazuje varijabilnost otkupa u razdoblju god. 1950—1958.

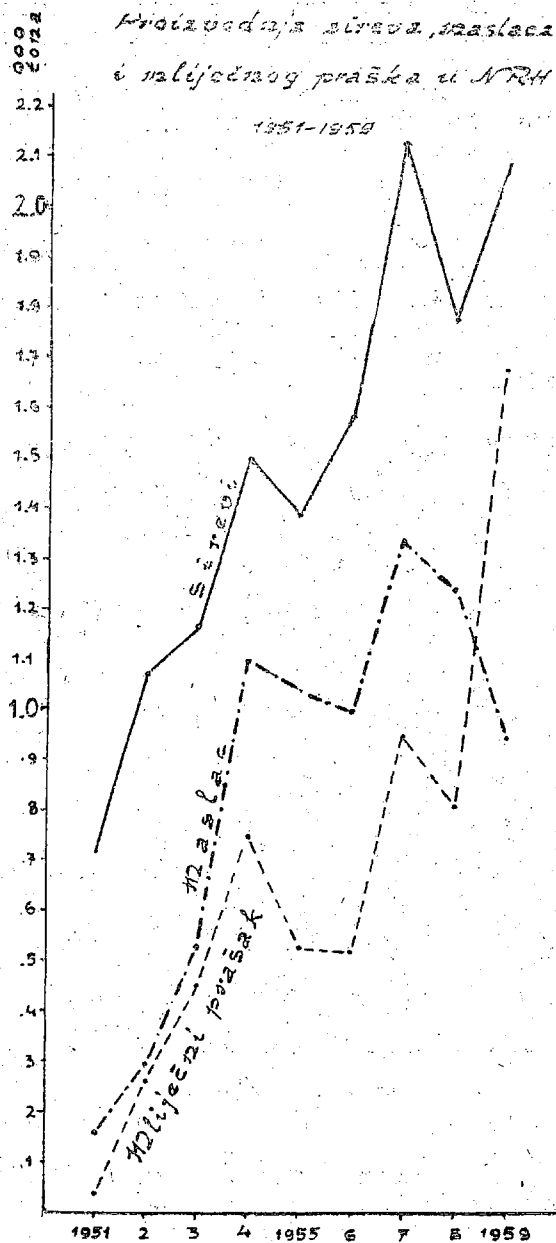

Sl. 7 — Sir ribanac

(Orig.: dr D. Sabadoš)

Prelievanje poljoprivrednog stanovništva u nepoljoprivredne djelatnosti — prvenstveno u industriju — dovodi — uz sadanje stanje poljoprivrede — do **nesklada između potražnje i ponude** mlijeka i mliječnih proizvoda. To se naročito očituje u većim gradovima, gdje naglo raste broj nepoljoprivrednog stanovništva u rajonima gdje je proizvodnja mlijeka — zbog prirodnih uvjeta — niska. (Primorje i Dalmacija s otocima).

Obim proizvodnje, kvaliteta i asortiman mliječnih proizvoda sporo se približavaju evropskim i svjetskim normativima jer veća potražnja od ponude obraća pažnju proizvođača više na povećanje količina nego na poboljšanje kvalitete i proširenje asortimana proizvoda.

Graf. 3

Limitirane prodajne cijene mlijeka u nekim gradovima imale su za posljedicu koćenje prometa konzumnim mlijekom na račun povećanja proizvodnje mliječnih proizvoda kojima su se cijene elastičnije prilagođivale tržištu.

Niske otkupne cijene mlijeka postale su povremena kočnica porasta proizvodnje. Novi proizvođač-socijalistički sektor proizvodnje — nužno zahtijeva usklađivanje proporcija između cijena i proizvodnih troškova. U današnjoj fazi proizvodnje proizvodni troškovi još su visoki, no moderna poljoprivređa pokazuje da mogu biti niži.

Obim organizirane proizvodnje najvažnijih mliječnih proizvoda u NRH u razdoblju 1950—59. pokazuje grafikon 3 (11).

Smanjenje broja i relativno povećanje kapaciteta mljekara u toku posljednjih godina ilustriraju ovi podaci:

God.	broj objekata	ukup. kapac. 000 lit.	prosjeck 000 lit.
1950.	196	296	1.5
1956.	204	586	2.8
1959.	149	562	3.9

Investiciona ulaganja i porast proizvodnje bili su popraćeni paralelnim naporima za **izobrazbu kadrova**. Međutim sistematsko školovanje mljekarskih radnih kadrova u Hrvatskoj počinje tek god. 1955. kad je otvorena mljekarska škola u Bjelovaru.

Perspektivnim programom predviđena je gradnja 18 novih mljekara i velike rekonstrukcije u 7 postojećih objekata. Potrebna investiciona sredstva iznose 12.7 milijardi dinara, a vrijednost brutoprodukta nakon izvršenih investicija dosegla bi iznos od 29.7 milijardi dinara. Tempo investiranja zavisit će o porastu proizvodnje i tržišnih višaka mlijeka, prvenstveno na društvenom sektoru, a također i o sredstvima koja će zajednica i neposredni proizvođači moći odvojiti za ove potrebe.

L i t e r a t u r a :

1. Fleischmann — Weigmann: Lehrbuch der Milchwirtschaft, 7 Aufl. 1932.
2. Dr R. Horvat: Povijest Hrvatske I — 1924
3. Dr R. Horvat: Prošlost grada Zagreba, 1942.
4. Izvješće o radu Zem. gosp. uprave, sv. III.
5. Prema dr Zdanovski: Seljački sirevi gornje Hrvatske, Mljekarstvo, prilog Gosp. lista, 1942.
6. Vichodil — Ubl — Lemaić: Umno mliekarenje, 1886.
7. Izvještaj o poslovanju tržnog odsjeka u Zagrebu u god. 1934.
8. Ivan Derežić: Mljekarstvo, 1943.
9. Izvještaj o radu gr. tržnog odsjeka.
10. Mljekarstvo, prilog Gosp. lista, 1942, 1943, 1944.
11. Mljekarstvo — 1951 — 1959.